

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2024 Vol. 4

www.navoiy-uni.uz

www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR Shuhrat Sirojiddinov		MUNDARIJA
BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI Karomat Mullaxo'jayeva		MATNSHUNOSLIK
MAS'UL KOTIB Ozoda Tojiboyeva		Shermuhammad Amonov Ahmad Tabibiy devonlari qo'lyozmalari genealogiyasi 4
TAHRIR HAY'ATI Karl Rayxi (Germaniya) Isa Habibeyli (Ozarbayjon) Seyhan Tanju (Turkiya) Almaz Ulvi (Ozarbayjon) Benedek Peri (Vengriya) Vahit Turk (Turkiya) Teymur Kerimli (Ozarbayjon) Eunkyung Oh (Koreya) Nazef Shahrani (AQSh) Boqijon To'xliyev Muhammadjon Imomnazarov Bilol Yujel (Turkiya) Qosimjon Sodiqov Zulxumor Xolmanova Mustafa O'ner (Turkiya) Nurbay Jabborov G'aybulla Boboyorov Kimura Satoru (Yaponiya) Imran Ay (Turkiya) Aftondil Erkinov Nadir Mamadli (Ozarbayjon) Rashid Zohidov Otabek Jo'raboyev Bulent Bayram (Turkiya) Qo'ldosh Pardayev Nodirbek Jo'raqo'ziyev Oysara Madaliyeva Hilola Nazirova		Saydakbarxon Valiyev "Nahju-l-farodis" asarida keltirilgan qirq hadis va ularning qiyosiy-tekstologik tahlili 28
		Rubaba Shirinova "ʻAdab al-bahs" asari 42
		Sabina Namazova 16 yuzyl Tebriz ve Babür Minyatür Okullarının Yapısal-tipolojik paralelleri 60
		ADABIYOTSHUNOSLIK
		Abdulhamid Qurbonov "Yusuf va Zulayxo": farzandlik tuyg'ularining tasviri 89
		Zohra Allahverdiyeva "Xamsa" ananasında mövzunun həlledici funksiyası 103
		LINGVISTIKA
		Anvarbek Turdaliyev Denov tojiklari nutqida qipchoq va qarluq shevalari xususiyatlarining namoyon bo'lishi 117

EDITOR IN CHIEF		CONTENTS
Shuhrat Sirojiddinov		TEXTOLGY
DEPUTY EDITOR IN CHIEF		Aftondil Erkinov
Karomat Mullakhojaeva		Some comments on manuscript bayoz 4
EXECUTIVE SECRETARY		Zilola Amonova, Azizbek Boqiyev
Ozoda Tojibaeva		The interpretation of Adam (a.s) in the work "Durrul majolis" by Saif Zafari Bukhary 28
EDITORIAL BOARD		Sohiba Madirimova
Karl Rechl (Germany)		Life path and creative heritage of Sayyid Muhammad Khan son of Toramurad 42
Isa Habibbeyli (Azerbaijan)		Akrom Malikov
Seyhan Tanju (Turkey)		The study of Alisher Navoy's works textual criticism of the 20 th century: the experience of Hamid Sulaymonov and Porso Shamsiev 60
Almaz Ulvi (Azerbaijan)		LITERATURE
Benedek Peri (Hungary)		Dilnavoz Yusupova, Umedullo Mahmudov
Vahit Turk (Turkey)		Faxriya (Self-Praise) in Eastern Classical Literature 89
Teymur Kerimli (Azerbaijan)		Aynur Ibrohimova
Eunkyung Oh (Korea)		Koroglu - Azerbaijan Folk Heroic Epos 103
Nazif Shahrani (USA)		LINGUISTICS
Bakijan Tukhlijev		Qosimjon Sodiqov
Mukhammadjan Imomnazarov		Linguistic terms used in works of the Karakhanid era 117
Bilol Yujel (Turkey)		Gaybulla Babayarov
Kasimjan Sadiqov		Preservation of some words in Uzbek dialects in Mahmud Kashgari's work "Diwan Lughat al-Turk" (in the example of words beginning with the consonant "b") 136
Zulkhumor Kholmanova		
Mustafa O'ner (Turkey)		
Nurbay Jabborov		
Gaybullah Babayarov		
Kimura Satoru (Japan)		
Imran Ay (Turkey)		
Aftondil Erkinov		
Nadir Mamadli (Azerbaijan)		
Rashid Zahidov		
Atabek Juraboev		
Bulent Bayram (Turkey)		
Kuldosh Pardaev		
Nodirbek Jurakuziev		
Oysara Madaliev		
Hilola Nazirova		

MATNSHUNOSLIK
TEXTOLGY

**Ahmad Tabibiy devonlari qo'lyozmalari
genealogiyasi**

Shermuhammad Amonov¹

Abstrakt

Matnshunoslikda matn tarixi biror bir adabiy yodgorlikning yaratilishi uchun badiiy niyatning paydo bo'lishidan to uning yakuni-ga qadar yuz bergan jarayonlarni qamrab olsa, genealogiya adabiy yodgorlikning mukammal varianti yuzaga kelishida asos bo'lgan qo'lyozmalarning tadrijiy takomili bilan bog'liq jarayonni o'z ichiga oladi.

Muayyan ijodkorning mukammal devoni uchun asos bo'lgan to'plamlar "protodevon" deb nomlanib kelmoqda. Protodevonning asosiy sharti muayyan ijodkor lirik merosi jamlanish jarayonida uning o'zi ishtirok etishi, muallifning nazorati ostida to'plam holatiga keltirilishidir.

Maqolada Tabibiy devonlariga asos bo'lgan manbalar va uarn-ing tarkibi haqida mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: *Ahmad, Tabibiy, qo'lyozma, devon, protodevon, genealogiya, matn, matn tarixi, fond.*

Kirish

Adabiyot tarixi bilan bog'liq har qanday ma'lumotning aniq va mukammal bo'lishi muayyan ijodkor biografiyasi, ijodiga doir barcha mavjud qo'lyozmalarning qiyosiy tahliliga bog'liq. Chunki qo'lyozmalarning turli kotiblar tomonidan turli davrlarda ko'chir-ilishi ular matnida tafovutlar ko'payishiga sabab bo'ladi. Matndagi farqlar uni ko'chirgan kotibning saviyasi, dunyoqarashi, u yashagan davrdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat kabi turli omillar bilan bog'liq bo'li-shi mumkin. Qo'lyozmalar genealogiyasini o'rganish, shu nuqtayi

¹Amonov Shermuhammad Normurotovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Alisher Navoiy Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

E-pochta: amonov@navoiy-uni.uz,
ORCID ID: 0000-0002-3962-1774

nazardan, muhimdir. Matnshunos Mavjuda Hamidovanning quyidagi fikri ham buni tasdiqlaydi: "Qo'lyozmalarning matniy tadqiqi davomida matnshunoslik ilmining muqoyasa, tahlil va ilmiy hukm kabi metodlariga asoslangan holda har bir nusxaning yaratilish tarixi va ularning o'zaro bog'liqligi masalasiga ham diqqatni qaratish lozim. Chunki bu hol har bir qo'lyozmaning yaratilishi uchun asos bo'lgan nusxani belgilash, ya'ni qo'lyozmalar shajarasini aniqlash imkonini beradi" [Homidova 1994, 76].

Lug'atda "genealogiya" istilohi quyidagicha izohlangan: "Genealogiya (yunoncha Genealogia – shajara) – yordamchi tarix fanlaridan biri (XVII-XVIII asrlarda vujudga kelgan); bilimlarning amaliy sohasi, shajaralar tuzish; urug' va oilalarning kelib chiqishi, ayrim shaxslar tarixi va qarindoshlik aloqalarini o'rganadi. Shajara istilohi esa: shajara (arabcha – daraxt), genealogiya – kishilarning kelib chiqishi, ajdodlari va qon-qarindoshlik aloqalari majmui. Uni tarix fanining bir tarmog'i – genealogiya fani o'rganadi. Bu istiloh matnshunoslikka tatbiq etilsa, muayyan asar qo'lyozmalarining ko'chirilish sanalariga ko'ra tadrijini ham o'z ichiga oladi. Bunda, tabiiyki, muallif dastxati eng ishonchli manba sanaladi. Ishonchlilik nuqtayi nazaridan keyingi o'rinni muallif hayot paytida, uning ishtirokida ko'chirilgan qo'lyozma egallaydi. Odatda, shu tariqa muallif davriga yaqinroq qo'lyozmaning asllik darajasi balandroq bo'ladi. Lekin qo'lyozmaning mukammalligini har doim ham ushbu mezon asosida belgilab bo'lmaydi. Buni aniqlashda manbani ko'chirgan kotibning bilimi, so'zni his etish darajasi, mas'uliyati singari omillar ham asos qilib olinishi zarur. Tadqiqotda Ahmad Tabibiy asarlari qo'lyozmalarining genealogiyasini ana shu mezonlar asosida tekshirishga harakat qilindi. Zero, "har bir yodgorlik matnida turli nuqsonlarning bo'lishi tabiiy hol, chunki matn ustida hozirgi zamonamizdagi singari o'nlab mutaxassislar mehnat qilgan emas" [Homidova 1994, 76].

Hozirda matnshunoslik sohasidagi tadqiqotlar muayyan ijodkor adabiy merosi yoki biror bir manba yuzasidan kompleks tahlil o'tkazishni talab etmoqda. Sohaga oid bugungi olib borilayotgan ilmiy ishlar an'anaviy tadqiqotlardan tubdan farq qilmoqda. Ya'ni ushbu yo'nalishdagi ilmiy ishlarda an'anaviy matnshunoslik erishgan ilmiy yutuqlar qatorida yangicha tadqiq usullaridan foydalanish ustuvorlik qilmoqda. Shunga ko'ra, qo'lyozma manbalar genealogiyasining tadrijiy tahlili sohaga doir tadqiqotlarda yuqori ilmiy natijalarga olib kelishi shubhasiz. Zero, *"matn tarixi qo'lyozma manbalar genealogiyasini tekshirishdan muallifning va hatto manbani ko'chirgan kotib-*

ning dunyoqarashi va g'oyasini o'rganishgacha, asarning yuzaga kelishida muallif ijodiy niyatining ro'yobga chiqishidan uning yaratilishiga u yoki bu darajada aloqador bo'lgan boshqa adabiy yodgorliklar bilan o'zaro bog'liq jihatlari tadqiqigacha bo'lgan barcha jarayonlarni o'z ichiga oladi" [Jabborov 2019, 12]. Demak, matn tarixi biror bir adabiy yodgorlikning yaratilishi uchun badiiy niyatning paydo bo'lishidan to uning yakuniga qadar yuz bergan jarayonlarni qamrab olsa, genealogiya adabiy yodgorlikning mukammal variantini yuzaga kelishida asos bo'lgan asarlarning tadrijiy takomili bilan bog'liq jarayonni o'z ichiga oladi.

Tabiiy ijodining dastlabki bosqichida havaskor shoir sifatida she'rlar mashq qilgan. Keyinchalik she'rlarini to'plab devonlar tartib bergan. Bu haqda shoirning o'zi "Munisul-ushshoq" devoni debochasida shunday yozadi: "... gohi g'azal va gohi qasida va gohi muxammas mashqin qilib dargohi olampanohg'a yetkurub iltifoti shohona va 'atiyoti xusravonadin sharafyob va izzatmaob bo'lur erdim. Kam-kam mururi ayyom va inoyoti hayyi layonom bila kimyo asar nazarig'a manzur va kaminqullar qatorida otim mazkur bo'lub amsol va aqronlarim arosida sarafroz, balki hama fozillar ichida mumtoz bo'ldum. Bas, bu asnoda kunlardan bir kun g'oyati adolat va nihoyati marhamatidin ishorati oliya va bashorati jaloliyya bu hokisori zar-ravor tarafig'a andoq sudur toptikim hama ash'orimni jam' qilib devon tartibin tuzgaymen va ul murattabni janobi gardunmaobg'a tuhfa va hadiya yo'sinida ko'rguzgaymen va yana hamul onda va dubora had-din ziyoda otifat bila bu nav' kalomi maymanat anjom buyurdilarkim zodai tab'ing, ya'ni bu ash'ori dilpisanding xohi qabih va yo xudma-lih hama farzandi arjumanding balki tamomi jigarbandingdurlar. Bizga dog'i xonazod va bandai samimul e'tiqoddurlar. Bas alarni bu tariqa ovvora va parishon qilmoq va har kimning qo'lida pora-pora va sargardon qilmoq va muruvvatrasmidin yiroqda odamiyyat shevasi-din uzoqdur. Nedinkim va andog'i hama ayon va nihoni nopoydordur. Lekin kalomi nasr va nazm har kimsadin yodgordurkim onga zamon osibi yetushmas va o'lماك savdosi oning boshig'a tushmas.

Nazm:

Erur she'r farzandi shoir mudom,
Jigar porasi balki keldi tamom.

Agar ul qabih o'lsun yo malih,
Onga jumla farzandi bo'lg'ay sarih.

Jahon mulki chun bor emas poydor,

Va lekin suxan bo'lg'usi yodgor.

*Bas endi oning jam'i vojib erur,
Mudavvan qilurg'a munosib erur.*

*Parishonlig'i marhamatdin emas,
Oni hechkim dog'i yaxshi demas.*

*Har odamki ul qildi jam'i suxan,
Jahon bazmida yoqdi sham'i suxan.*

*Yetushmas anga hech bodi xazon,
Bo'lur balki jumla alamdin omon.*

*Ajal jismini garchi barbod etar,
Xaloyiq va lekin oni yod etar.*

*Chun bu guftori guharborni eshitdim joni hazining'a nishot
va zamiri anduhgining'a inbisot yetushdi. Ammo bebizoatlig'din
sharmisor qilib istitoat jihatidin izziror o'ti jonu dilimga tushdi, nedin-
kim devon tartibin tuzmak suxan jam'ig'a mayl ko'rguzmak har beilm
va funun qo'lidin kelmas. Balki har devona va majnun oni bilmas.*

Nazm:

*Qayu odamkim ul devona bo'lg'ay,
Xiraddin borho begona bo'lg'ay.*

*Nechuk ul aylagay tartibi devon,
Ki ul bor shevai xayli suxandon.*

*Suxanning jam'i keldi asru mushkul,
Ki oni qilg'usi albatta oqil.*

*Ne chora aylayin men zori mahzun,
Ki ko'ngliga kelibdur jahli afzun.*

*Madad qilmas esa Tangri Taolo,
Qila olurmi til bir harf insho*.*

O'zRFA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik insti-
tuti fondida Ahmad Tabibiy devonlari qo'lyozmalaridan tashqari,
uning lirik asarlari ko'chirilgan boshqa qo'lyozma manbalar ham

anchagina. Ushbu fondagi shoir asarlari ko'chirilgan boshqa manbalarni *ikki guruhga* ajratish mumkin: 1) *Tabibiy lirik asarlaridan tarkib topgan manbalar*; 2) *XIX asr oxiri XX asr boshlari Xorazm adabiy muhiti shoirlari ijod namunalari to'plangan bayoz-to'plamlar*. Ushbu maqolada **Tabibiy lirik asarlaridan tarkib topgan manbalar** yuzasidan mulohazalarimizni bayon etildi. Hozirda biror bir ijodkorning mukammal devoni uchun asos vazifani bajargan to'plamlar "protodevon" tarzida nomlanib kelinmoqda. "Proto-" (proto) so'zi "birinchi", "dastlabki", "boshlang'ich" degan ma'nolarni berib, biror narsaning dastlabki, hali pishib yetilmagan, endi shakllanayotgan bosqichini bildiradi [Erkinov 2017, 22]. Jumladan, matnshunos A.Erkinov "Xazoyin ul-maoniy"ning protodevonlari haqida shunday yozadi: "Navoiyning "Ilk devon"i va "Oqquyunli muxlislar devoni"ga nisbatan protodevon atamasini qo'llab bo'lmaydi. Chunki ularni Navoiyning o'zi emas, ixlosmandlar tuzgan. Masalan, "Oqquyunli muxlislar devoni"dagi deyarli barcha she'rlar "Badoye' ul-bidoya" tarkibiga o'tgan bo'lsa ham, bu devonni protodevon deb atay olmaymiz. Protodevon bo'lishi uchun biror bir devonning dastlabki holati – ilk ko'rinishini tuzishda boshqa odamlar, masalan, muxlislar emas, muallifning o'zi ishtirok etishi kerak."Badoye' ul-bidoya" va "Navodir un-nihoya" Navoiyning 1470-1490-yillar oralig'ida tuzilgan alohida devonlari bo'lib, ular ichida faqat "Badoye' ul-bidoya"ning protodevonlari haqidagina gapirish mumkin. Shuni muhimki, bizgacha mazkur devonning hozirgacha to'rt qo'lyozmasi yetib kelgan bo'lib, ularning barchasida qo'chirilish davri ko'rsatilgan. Ilmda "Badoye' ul-bidoya" 1470-1480-yillar orasida ko'chirilgan degan fikr mavjud... Ilm uchun eng ahamiyatli jihati shundaki, ularning barchasi Alisher Navoiy barhayot bo'lgan davrda, balki, Navoiy nazorati ostida ko'chirilgan". Demak, protodevonning asosiy sharti muayyan ijodkor lirik merosi jamlanish jarayonida uning o'zi ishtirok etishi, muallifning nazorati ostida to'plam holatiga keltirilishidir. Masalaga bunday yondashuv Tabibiy adabiy merosi tadqiqida ham qo'l keladi.

Tabibiy lirik asarlaridan tarkib topgan manbalar

O'zRFA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti Asosiy fondidagi **654 raqamli** qo'lyozmada Ahmad Tabibiy lirik asarlari ko'chirilgan. Ushbu manbada shoirning turkiy va fors tilidagi g'azallari ko'chirilgan. Qo'lyozmaning 120^a-sahifasigacha g'azallar, 121^a -sahifasidan tarje'bandlar ko'chirilgan. Birinchi tarje'band jami 9 band bo'lib, har bir band 14 misrani tashkil etadi. 125^a-128^a sahifalari orasida Tabibiy qalamiga mansub ikkinchi tarje'band, 128^a -131^b-sahifalarida uchinchi tarje'band ko'chiril-

gan. Qo'lyozmaning 132*-135* sahifalarida Tabibiyning "Vah, netay-kim havasu hirs bila zor o'ldum, Ham tama' xanjaridin siynasi afgor o'ldum" – deya boshlanuvchi, 135*-138*-sahifalarda 6 bandli, har bandi 14 misradan tarkib topgan: "Falak qasriki, bir oliy binodur, Nazarg'a suvrati ko'b dilkushodur" deb boshlanib, "Jahon mulki erur asru baqosiz, Nechukkim, dahr zolidur vafosiz" tarzida yakunlanuvchi beshinchi tarje'bandi, 138*-141*-sahifalarda 47 baytli "Masnaviyi soqiynomayi Tabibiy", 141*-142*-sahifalarda yana g'azallar, so'ng 145*-sahifagacha 48 baytli yana bir masnaviy soqiynoma, so'ng yana ikkita g'azal va yana bir soqiynoma, 150*-sahifadan ikkita ruboiy va bitta fard ko'chirilgan. Ushbu qo'lyozma matni 152* -sahifada tugaydi.

Qo'lyozma kolofonida esa quyidagicha matn berilgan:

مەسئۇل ناھىيەلىك لىظىنات ناخ رداھ بىھول كىلما نوح بىھكلىت
 یرال ىلوع نامرف گىنىن منطلس و كىلم دللا دلخ دىحر دمحم ىنوع نامحرل
 نىب ناوید فیرش دمحم رىقحرل رىقىف ىن ىبىبىط ضرایب وبشوا مل ىب
 گىنىن ىبىبىط بىجر ۱۳۲۵ ىل ىبىبىط ىوق قفاوم ىمحررم ناوید ناگرب دللا
 ىدروگىتى دىغ دامت بىزای ىنوگ ىبىبىط ىس ىچىنالى ىتى

Qo'lyozmaning kolofonidan ushbu to'plam 1325/1907-yilda tuzilgani anglashiladi. E'tiborlisi, ushbu manbani "Hayratu-l-ushshoq"ning protodevoni deyish mumkin. Ushbu to'plamdagi deyarli barcha she'rlar shoirning "Hayratu-l-ushshoq" devoniga o'zgarishsiz kiritilgan. Ushbu to'plam shoirning nazorati ostida "Hayratu-l-ushshoq" devonidan oldin tuzilgan bo'lib, Tabibiy "Hayratu-l-ushshoq" devonining yaratilishiga asos bo'lgan. To'plamda turkiy tildagi 17 ta g'azal, 5 tarje'band, 3 soqiynoma va bir fard mavjud.

654 raqamli qo'lyozmadagi she'rlar keyinchalik shoirning mukammal devonlariga to'raligicha kiritilgan.

Adabiyotshunos M.Hamidova Alisher Navoiy "Saddi Iskandariy" dostoni manbalari genealogiyasini tekshirar ekan, quyidagi ma'lumotlarni keltiradi: "Ma'lumki, asl nusxadan ko'chirilgan Abdujamil nusxasi hozircha dunyo fondlaridagi barcha "Xamsa"larning ichida eng qadimiysi hisoblanadi. Keyingi izlanishlar natijasida aniqlangan Bade'uzzamon uchun ko'chirilgan Bodleyan nusxasi ham Abdujamil nusxasiga nafaqat tarixan, balki matnan ham yaqin turgani uchun hozirda uning safiga kelib qo'shildi. Biz ilgari tadqiqotlarimizda Bade'uzzamon nusxasi Abdujamil nusxasidan ko'chirilgan bo'lishi mumkin, degan fikrni aytgan edik. Keyingi matniy tadqiqotlar har ikki qo'lyozmaning ham mustaqil ravishda ilk nusxadan – shoir dastxatidan ko'chirilgan ekanini ko'rsatmoqda"

[Homidova 1994, 77].

Darhaqiqat, masalaga bunday yondashuv aniq tasavvur beradi. Ana shundan kelib chiqib aytish mumkinki, Ahmad Tabibiy adabiy merosi tadqiqi shoir devonlari uchun asosiy manba **2033 raqamli qo'lyozma** ekanini ko'rsatadi. Ushbu bayoz tashqi belgilari hamda tuzilishiga ko'ra 1122 raqamli qo'lyozma bilan bir xil bo'lsa-da, shoir lirik asarlari jamlangan manbalarning nisbatan qadimiysi hisoblanadi. Ushbu manba jami 96 sahifadan iborat bo'lib, uning so'nggi (96^a sahifa)da kitobning yozilish sababi va kotib haqida batafsil ma'lumot mavjud. Qo'lyozmani Muhammad Yaqub Devon 1324 (1906)-yil ko'chirgan. Bu sana (1324/1906-yil) shoimning lirik asarlari endigina muxlislari tomonidan jamlana boshlaganini ko'rsatadi. To'plamga Tabibiyning 173 ta she'ri kiritilgan. Bu manbada ham matn bir sahifada ikki ustun qilinib, har ustunda uch baytdan, jami bir sahifada 6 bayt she'r ko'chirilgan. Matn fabrikaning rangli qog'oziga qora siyoh bilan nasta'liq xatida yozilgan. Sahifalar tilla va havo rang chiziqlar bilan hoshiyalangan. Sahifalarning chetlari qizil ramka bilan hoshiyalangan. Devonning boshida qizil siyoh bilan "یہ بیہ تالیغ" deb yozilgan. Har bir sahifaning yuqori markazida kotib sahifalagan raqamlar qo'yilgan. 1^a-sahifa o'ng tomoni hoshiyasida "وہ فصیحی چنلریب" va 2^a-sahifa chap tomoni hoshiyasida "قرو یچنلریب" degan eslatma bor. Sahifalarda kotib paginatsiyasi (poygir) berilmagan.

Qo'lyozma "Bayozi Tabibiy" deb kotib tomonidan nomlangan. Bayoz tarkibida forsiy va turkiy (o'zbekcha) g'azallar mavjud. Dastlab 30 ta forsiy g'azal, so'ng o'zbekcha g'azallar ko'chirilgan. Forsiy she'rlarning orasiga 14^a-sahifadan 20^a-sahifagacha bitta o'zbekcha she'r, ya'ni Tabibiyning 79 baytli quyidagi bayti bilan boshlanadigan soqiynomasi ko'chirilgan:

مافلوگ بارش لوا روتیک یقاس

ماک لگنم یزا روری کم چیا می

(*Soqi, ketur ul sharobi gulfom, Kim ichmak erur oni mango kom.*)

Ushbusoqiynomashoirning "Hayratu-l-ushshoq" devonitarkibidagi to'rtinchi soqiynomadir. Qo'lyozmaning 34^a-37^a-sahifalarida shoimning 7 banddan iborat bir musammani ko'chirilgan. Ushbu musammaning boshlanishi quyidagicha:

لوگنوک یا رای غ هتس خ نم نابالی نک می کما

لوگنوک یا رای غا لیم دلریب رق هچن یدلیق

(*Ohkim, kin aylabon man xastag'a yor, ey ko'ngul, Qildi necha qahr birla mayli ag'yor, ey ko'ngul.*) Bu she'r shoimning "Munisul-ushshoq" devoni tarkibidagi:

Ohkim, kin aylabon man xastag'a yor, ey ko'ngul,

*Qildi necha qahr birla mayl ag'yor, ey ko'ngul,
Ish manga chekmak fig'onu nola, ozor, ey ko'ngul,
To tong otg'uncha bo'lub har kecha bedor, ey ko'ngul,
Bo'lg'ali hijron balosig'a giriftor, ey ko'ngul,
Topmayin demak uchun dodimiz g'amxor, ey ko'ngul,
Bo'lmisham furqatda emdi zoru afgor, ey ko'ngul,
Har nafas turluk g'ami mehnatga duchor, ey ko'ngul,* – bandi bilan boshlanuvchi ilk musammandir. To'plamning 37^a sahifasida 9 bandli bir murabba' ko'chirilgan o'lib, u quyidagi matla' bilan boshlanadi:

گنیلیم مظل ره رود غلاملیق بضرغ ورق اگنم
گنیلنارچه درد یالتیم زونوک هچک نم روریا

(*Mango qahru g'azab qilmoqg'adur har lahza maydoning, Erurman kecha-kunduz muhtaloyi dardi hijroning*). "Munisul-ushshoq" devonida shoirning 4 ta murabba'si kiritilgan bo'lib, ushbu murabba'larning ikkinchisi:

*Mango qahru g'azab qilmoqg'adur har lahza mayling,
Erurman kecha-kunduz muhtaloyi dardi hijroning,
Darig' etmassan ag'yor ahlidin lutfila ehsoning,*

Qoni man birla, ey sitamgar, qilg'on ahdu paymoning, - bandi bilan boshlanadi. To'plamning 38^a-sahifasida 7 bandli yana bir murabba' she'r ko'chirilgan ("murabba'i digar") bo'lib, u quyidagi bayt bilan boshlanadi:

میراک ملیب گمکی چ ناغف نوک نوت ارا نارچیه ببولوب
میرابنوخ مشچ ینامز شای یدریا سمنیت نیدرکوت

(*Bo'lub hijron aro tun-kun fig'on chekmak bila korim, To'kardin tinmas erdi yosh zamone chashmi xunborim*).

Ushbu she'r "Munisul-ushshoq" devonidagi:

*Bo'lub hijron aro tun-kun fig'on chekmak bila korim,
To'kardin tinmay erdi yosh zamone chashmi xunborim,
Bihamdillahkim, nogoh eshitib nolavu zorim,*

Bu oqshom kulbam ichra keldi ul yori vafodorim, – bandi bilan boshlanuvchi uchinchi murabba'dir. To'plamning 42^a-44^a-sahifalarda 11 bandli yana bir murabba' ko'chirilgan, bo'lib u quyidagicha boshlanadi:

مینام الا ناخ الا غیلت لوگنوک گنیروج بیکیچ
میناج غیتوا ترسح مظل ره زای مدگنیقاریف

Bu she'r devondagi to'rtinchi murabba' bo'lib, u quyidagi band bilan boshlanadi:

*Chekib javring ko'ngul otlig' aloxon-al-omonim,
Firoqingda yonar har lahza hasrat o'tig'a jonim,
Zamirinda sango ma'lumdur paydovu nihonim,
Anisim, munisim, yorim, muhabbatpesha jononim.*

Ta'kidlanganidek, mazkur qo'lyozma tarkibiga bir musaddas she'r ham kiritilgan. Qo'lyozmaning 52^b-54^a-sahifalarida 7 bandli ushbu musaddasning boshlanishi quyidagicha:

ی‌ن‌م‌ن‌ا‌ج‌ ی‌ل‌ا‌ک‌ت‌ی‌ن‌ا‌ج‌ ی‌ی‌ا‌و‌س‌ر‌ و‌ر‌ا‌ز

ی‌ن‌م‌ن‌ا‌خ‌ی‌م‌ م‌د‌م‌ه‌ ب‌ی‌ی‌ل‌ی‌ق‌ ط‌ی‌ا‌ ج‌ن‌ر‌ د‌رد

(*"Zoru rasvoyi jahon etgali jonona mani, Dardu ranj ila qilib hamdamu hamxona mani"*). Ushbu musaddas ham shoirning "Munisul-ushshoq" devonida mavjud.

*Zoru rasvoyi jahon etgali jonona mani,
Dardu ranj ila qilib hamdamu hamxona mani,
O'rtanur holima ko'rgan chog'i parvona mani,
Qildi bir jilva bila ishqida devona mani,
Tong emas xalq agar aylasa afsona mani,
Kim xiraddin g'ami ishq ayladi begona mani.*

Ushbu qo'lyozmada asosiy matn quyidagicha yakunlangan:

ه‌ج‌ی‌ر‌ا‌ب‌ ن‌ا‌ج‌ ل‌ی‌گ‌ا‌ل‌ی‌ا‌ ن‌ی‌ر‌ک‌ی‌ف‌ م‌ظ‌ن‌ ی‌ی‌ی‌ی‌ط‌ ی‌ا

ار‌ا‌ت‌ف‌ص‌ و‌ب‌ ی‌ن‌ی‌ف‌ا‌ط‌ل‌ا‌ م‌ا‌ش‌ گ‌ن‌و‌غ‌پ‌ا‌ت‌ ی‌ک‌ا‌ت‌ (*Ey Tabibiy, nazm fikrin aylagil jon boricha, Toki topg'ung shoh altofini bu san'at aro*). To'plamdagi g'azallar ham shoirning "Munisul-ushshoq" devoniga kiritilgan.

Demak, 2033 raqamli mazkur ko'chirilish davri nisbatan qadimiyligi bilan muhim hisoblanadi. Ushbu qo'lyozmadagi she'rlar keyinchalik shoirning ikkala turkiy devoni – "Munisul-ushshoq" va "Hayratul-ushshoq"ga ham mavzusiga ko'ra ajratilib kiritilgan. Shunga ko'ra ushbu manbani "Munisul-ushshoq" va "Hayratul-ushshoq"ning protodevonlari deyish mumkin.

1122 raqamli qo'lyozma

Ushbu manbada ham faqat Tabibiy lirik asarlari jamlangan. Qo'lyozma muqovasida uchta naqshli tamg'a bosilgan. O'rta katta tamg'ada *"Yo qozi ul-hojot 1309"* degan yozuv bor. Matn Qo'qon qog'oziga ko'chirilgan bo'lib, uning hajmi 156 (1^b-156^a) sahifani tashkil etadi.

Qo'lyozma "Bismillohir-Rahmonir-Rahim" bilan boshlanadi.

Qo'lyozmaning boshi:

زانورس یا جرگ بیلای سفن ریب گنیزان طریا کرت
زادگ زوس ارا یناج یلیا قشع یدشاً نیذح

Oxiri:

بهایماک ینلد هتسوخ نم کیدراز یبیبط یلیق
بیللیک نازاج ارا میجرب ویشوا میگرکوش زوی

Qo'lyozma kolofoni:

نارودردان و نامزلنا ناطلس رما اب میک ضایب ویشوا منلا و دللا دمحل
رفظلملا وبا ینعا ناشین نامیلنس نامالا و نامالا ثعاب ناقاعلا نبا ناقاعلا
ینباناچ لوا مکلم داد ناخ رداهب میجر دمحم دیس یزاغلوبا روهننملوا
بهوقعی دمحم ینبا فسوی دمحم ریقحلا ریقف طریب یرلیالاع نامرف
بیزای تارخ بهربقلم ناوید
۷۲۱۳ ه.س. ینروکمتی دهخامتا

Ushbu qo'lyozma shoir adabiy merosi jamlangan boshqa manbalardan jiddiy farq qiladi. Sababi ushbu manbadagi lirik asarlar shoirning mavjud ikkita turkiy tildagi devonida uchramaydi. Ushbu qo'lyozmadagi lirik asarlar katta ehtimol bilan shoirning uchinchi turkiy devoni – "Tuhfatu-s-sulton"ning asosiy she'rlaridir. Shunga ko'ra, bu manbani protodevon emas, shoirning terma devoni sifatida nomlash to'g'riroq bo'ladi. Kotib ham bu to'plamni (یبیبط بهختم ناوید) deb nomlagan. Chunki ushbu qo'lyozmadagi she'rlar tuzilishi, hajmi va janrlariga ko'ra o'rtacha bitta devon uchun yetarli hisoblanadi. Ta'kidlanganidek, ushbu manbada shoirning 399 ta lirik asarlari jamlangan bo'lib, g'azallar orasidan bittasi ("Fayzu latofat dahr aro to oshkor etdi bahor, Sahnini har gulzorning jannatshior etdi bahor" matla'li) shoirning "Munisul-ushshoq" devonida takrorlanadi. Ushbu manbadagi lirik asarlarning asosiy qismi "Tuhfatu-s-sulton" devoni uchun asos bo'lgan bo'lsa, ularning ayrimlari shoirning hech qaysi devonida mavjud emas. Bu hol shoirning kelgusida ham she'riy devon tartib bermoqchi bo'lganini ko'rsatadi.

Qo'lyozmadagi munajat, masnaviy, masnaviy dahmoma, tuyuq, fard, chistonlar ham foni duniyoning bevafoqligi, mol-u dunyoga hirs qo'yishdan naf yo'qligi, tamagirlikning qoralanishi, inson doimo insonlarga yaxshilik qilishi kabi falsafiy xarakterdadir. Bu hol shoirning mazkur qo'lyozma tarkibidagi lirik asarlari uning umri oxirida yozilganidan dalolat beradi. Tabibiy garchi ancha yosh (42-45 yoshda) vafot etgan bo'lsa-da, shoir lirik asarlari tahlili ularning katta hayotiy tajribaga ega bo'lgan keksa ijodkor qalamiga mansub degan tasavvur uyg'otadi. Ushbu mulohazalardan garchi shoirning o'zi "avvalg'i devong'akim sultoni oliyjah janobi mu'allo al qobig'a hadyalig' sababidin "Tuhfatu-s-sulton" deb tasmiya qilindi" desa-da, "Tuhfatu-s-

sulton" shoimning so'nggi, ya'ni 3 turkiy devoni bo'lishi mumkin, degan xulosa kelib chiqadi. Buni adabiyotshunos F.G'anixov jayevning quyidagi fikrlari ham tasdiqlaydi: "Tuhfat us-sulton"ning so'z borayotgan yagona nusxasi 1328 (1910) - yilda kotib Muhammad Yoqub Devon ibn Usta Qurbonniyoz Xorazmiy tomonidan ko'chirilgan" [G'anixov jayev 1978, 13-15]. 1122 raqamli qo'lyozma esa aynan shoimning "Tuhfatu-s-sulton" devoni uchun asos bo'lgan.

1123 raqamli qo'lyozma

Ushbu manbaning tashqi belgilari, ko'rinishi, shakliy tuzilishi 1122 raqamli qo'lyozmaga juda o'xshash bo'lib, taxminan uning mantiqiy davomi hisoblanadi. Yuqorida ta'kidlanganidek, ushbu qo'lyozmada shoimning faqat g'azallari ko'chirilgan. Mazkur qo'lyozmada 365 ta g'azalga raqam qo'yilgan bo'lsa-da, ammo 362 ta g'azal kiritilgan. To'plamga faqat g'azallar jamlangani e'tiboridan, uni "Tuhfatu-s-sulton"ning protodevoni sifatida ko'rsatish mumkin. Qo'lyozma hajmi 156 sahifa bo'lib, 156* sahifada kitobni yozilish sababi va kotib haqida ma'lumot bor. 1327 (1909) - yilda ko'chirilgan. Bu manbada ham bir sahifada ikki ustunda 5 baytdan, jami bir sahifada 10 bayt she'r ko'chirilgan. Sahifalar hajmi o'lchami 35.5x15 sm.

Boshi:

ندبلوگى نندبلوگى راذع بىچ لىك مگمىزب

ندبلوگى نندبلوگى اراقىب ىدتى گنرجه دىك

(Bazming'a kel ochib ruxsor, ey gulbadan, ey gulbadan, Kim hajring etdi beqaror, ey gulbadan, ey gulbadan).

Oxiri:

ه غش مده ىبىبىط ى

سملوا نامرد ىغاد لكووت زج

(Ey Tabibiy, hama shiddatg'a, Juz tavakkul dog'i darmon o'lmas).

Kolofon esa quyidagicha: "Alhamdulillah val-minna ushbu bayozkim ba amri sultonuz-zamon va nodiri davron al-xoqon ibni al-xoqon boisi al-amni val-amon Sulaymon nishon a'ni Abulmuzaffar va-l-Mansur Abulg'oziy Sayyid Muhammad Rahim Bahodirxon doma mulkuhu ul janobni farmoni oliylari birla faqiru-l-haqir mullo Muhammad Yusuf ibni Muhammad Ya'qub Devon mulaqqab bi Xarrot yozib itmomg'a yetkundi. Sana 1327". Demak, ushbu qo'lyozma ham shoimning "Tuhfatu-s-sulton" devoni uchun asos bo'lgan manbalardan biridir.

1148 raqamli qo'lyozma

Ro'yxatg'azallarva murabba'lardantarkibtopgan. Qo'lyozmaning tashqi belgilari, tuzilishi 1122 raqamli manba bilan deyarli bir xil. Bunda ham muqovalar ustida an'anaviy 3 ta o'yima naqsh solingan.

O'rtadagi katta naqsh ichida "Yo qoziyul hojot. 1309" degan yozuv bor. Qo'lyozma jami 156 sahifani tashkil etadi. 156^a sahifada kitobning yozilish sababi va kotib haqida ma'lumot bor. Bu qo'lyozmaning kotibi Muhammad Ya'qub Devondir. Uni 1327 (1909) - yilda ko'chirgan. Ushbu manbada Tabibiyning 346 ta g'azali, 6 ta murabba'si mavjud. G'azallarni raqamlashda kotib xatolarga yo'l qo'ygan. Matn har sahifaga ikki ustunda 5 baytdan jami 10 bayt qiya qilib ko'chirilgan.

Matn quyidagi bayt bilan boshlanadi:

لزوگ شوم لزوگ شوم ارا جلاع یبیک نس قوی
لزوگ شوم لزوگ شوم اگنس رلری دای هجو وب

Matnning oxiri esa quyidagicha:

دای قخص هرچی ینی ی کسول مدن ب یبیط میاد
زاین زج غ سغن ره لئیق هغی اگرد ادخ ره اظ

Qo'lyozma kolofoni quyidagicha:

"Alhamdulillah val minna ushbu kitob bayozkim bo amri sultonuz-zamon va nodiri davron al-hoqon ibni al-hoqon zilli subhon xalifatu-r-Rahmon bois al-amnu val-a'mon Hotamnishon adolatgustar va mehrparvar Skandari soniy jahongir a'ni Abulmuza'ffar val-Mansur Abulg'oziy Sayyid Muhammad Rahim Bahodirxon doma mulkuhu va shavkatuhuning farmoni oliylari bila faqiru-l-haqir xoksor Mullo Muhammad Yusuf al-mutaxallis bil Chokar ibni Muhammad Ya'qub Devon mulaqqab ba Xarrot yozib itmom sarhadig'a yetkurdy. 1328nchi sana".

Ushbu manbada shoirning jami 5934 misra g'azali, 224 misra murabba'si, jami 6158 misra lirik asari jamlangan bo'lib, ushbu she'rlar ham "Munisul-ushshoq" va "Hayratul-ushshoq" devonlarida mavjud emas. Ushbu manba 1122 va 1123 raqamli qo'lyozmalarning mantiqiy davomi bo'lib, bunda ham taxminan "Tuhfatu-s-sulton" devoni uchun asos bo'lgan lirik asarlar jamlangan. Shu jihatdan bu manbani ham "Tuhfatu-s-sulton"ning protodevoni sifatida ko'rsatish mumkin.

6949 raqamli qo'lyozma

Ushbu qo'lyozma faqat g'azallardan tarkib topgan bo'lib, uning umumiy hajmi 136 sahifani tashkil etadi.

Qo'lyozma tarkibida asosan Tabibiy she'rlari ko'chirilgan bo'lsa-da, 129^a-130^a, 130^a-133^a-sahifalar orasida Sodiqiyning oltita, 135^a-136^a-sahifalarda Xodimning bir g'azali qo'shib ko'chirilgan. Bayozning kirish qismida "Bayozi Tabibiy" va "G'azaliyoti Tabibiy" degan qayd

mavjud.

To'plamda jami 187 ta g'azal mavjud bo'lib, shundan 180 tasi Tabiiyiga tegishlidir. Qo'lyozma kotibi – Mulla Muhammad Sharif bin Muhammad Yoqub Devon (نویسندہ یقوب دہون) (Mulaqqabi ba Xarrot). Ko'chirish sanasi: 1327/1909. Kitob o'lchami 18x11,5.

Kolofon quyidagicha:

ردان و نامزلا ناطلس رما اب می کھنایب بباتیک وب منی ملاو طلال دمحل
طریب یرل یلاع رما گنین نارود

ریب تارغب بقلدم ناوی دی بوقی دمحم نبا فوسوی دمحم الوم ریقحل ریقف
یچنلیتی مبرگیی زویچوا گنیم

. من 1327. یدروکتی غمایتا یلی

Tekshirishlar shuni ko'rsatadiki, ushbu bayoz tarkibidagi g'azallar ham shoirning mavjud ikki turkiy devoni – “Munisu-l-ushshoq”da ham “Hayratu-l-ushshoq”da ham uchramaydi. Bundan, ushbu bayoz shoiming uchinchi turkiy devoni – “Tuhfatu-s-sulton”ning protodevoni bo'lganini ko'rsatadi.

Manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zRFA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti Asosiy fondidagi 1122, 1123, 1148, 6949 raqamli manbalar “Tuhfatu-s-sulton” devonining asosiy manbalari ekanini ko'rsatadi.

“*Ichon qal'a*” davlat muzey-qo'riqxonasi fondidagi 5894/4 raqamli qo'lyozma ham “Tuhfatu-s-sulton”ning protodevonidir. Sababi mazkur qo'lyozmadagi lirik asarlar ham nisbatan avvalroq ko'chirilgan bo'lib, ular shoiming turkiy devonlari – “Munisu-l-ushshoq”da ham, “Hayratu-l-ushshoq”da ham uchramaydi. Ushbu qo'lyozmalardagi lirik asarlarning aksariyati janrlariga ko'ra hamda shaklan va mazmunan o'ziga xosdir. Qo'lyozmalardagi lirik asarlar tuzilishi, ularning devon tartibiga o'xshash ketma-ketligi qaysidir devon uchun asos vazifasini o'taganini ko'rsatadi. Garchi Tabiiyning birinchi turkiy devoni sifatida “Tuhfatu-s-sulton” devoni ko'rsatilsa-da, biroq shoiming ushbu devoni umrining so'nggida, ya'ni 1910 - yilda ko'chirilgani, uning yagona qo'lyozmasi Tojikistonda saqlanishi haqida ma'lumotlar mavjud [G'anixo'jayev 1978, 13]. Haqiqatan, Respublikamiz fondlarida “Tuhfatu-s-sulton” devonining qo'lyozmasi hozircha topilgan emas. O'zRFA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti Asosiy fondidagi 1122, 1123, 1148, 6949, “*Ichon qal'a*” davlat muzey-qo'riqxonasi fondidagi 5894/4 raqamli qo'lyozmalar esa devon tartib berilishidan oldinroq ko'chirilgan. Qolaversa, Xiva “*Ichon-qal'a*” davlat muzey-qo'riqxonasi

fondidagi 5884/3 raqamli toshbosma manba "Tuhfatu-s-sulton" devoni tartib berilgandan so'ng, o'sha yili toshbosmada ham bosilgan. Bu haqda ishning uchinchi bobida maxsus to'xtalib o'tamiz.

1124 raqamli qo'lyozma

Ushbu qo'lyozma jami 120 sahifa bo'lib, ro'yxat g'azallar (1^b-120^a)dan tarkib topgan. Qo'lyozma Muhammad Sharif Devon tomonidan 1325 (1907) - yilda ko'chirilgan. Matn har bir sahifaga ikki ustunda uch baytdan jami 6 bayt qiya qilib ko'chirilgan.

Matn quyidagi bayt bilan boshlanadi:

بىلىق لىكلىب روج ىرپ لوا اگنم
بىلىق لىفلىق روجىام اليا رهن

(*Mango ul pari javr bilkul qilib, Nazar aylamaydur tag'oful qilib*)

Quyidagi bayt bilan yakunlanadi:

نىدىقشع بىبىط مىكنوچ ناس ذىب لوب دونشو
رولىك نوکوب اود غىفان كىو غلوب غىفاد غىگن ىرد

(*Xushnud bo'l behaddi son, chunkim Tabib ishqdin, Dardingg'a dofi' bo'lg'udek nofe'i davo bu kun kelur*).

Qo'lyozma kolofoni quyidagicha:

"Zilli subhon xalifatu-r-Rahmon a'ni Sayyid Muhammad Rahim Bahodirxoni soniy doma davlata va shavkataning farmoni oliylari bila ushbu bayozni faqir ul-haqir Muhammad Sharif Devon ibni Ollohbergan Devon marhumi muvofiq yilqi yili 1325 mohi muharramning o'n sakizlanchisi yakshanba kunida yozib itmomg'a yetkurdi". Ushbu manbaga Tabibiyning 129 ta g'azaliga raqam qo'yilib ko'chirilgan. G'azallarning birinchisi "*Mango ul pari javr bilkul qilib*" misrasi bilan boshlanuvchi 11 baytli g'azal, so'nggisi esa "*Bo'l, ey ko'ngul, xushnudkim ul dilrabo bu kun kelur*" misrasi bilan boshlanuvchi 11 baytli g'azaldir. Ushbu to'plamdagi g'azallarning deyarli barchasi 11 baytdan iborat. Ularning barchasi "Hayratu-l-ushshoq" devonida mavjud. Biroq xronologiyaga ko'ra 1124 raqamli manba qadimiyroq. Shoir "Hayratu-l-ushshoq" devonini tartib berishda ushbu to'plamdagi lirik asarlardan deyarli to'liq foydalangan. Aytish mumkinki, 1124 raqamli qo'lyozma "Hayratu-l-ushshoq"ning protodevoni hisoblanadi.

1159 raqamli qo'lyozma

Bu qo'lyozma manba Tabibiy she'rlari jamlangan boshqa to'plamlardan nisbatan avvalroq ko'chirilgani bilan ahamiyatlidir. Qo'lyozma jami 118 sahifani tashkil etadi. 118^a sahifada kitobning yozilish sababi va kotib haqida ma'lumot bor. Qo'lyozmani Muhammad Yaqub Devon ibn Ollobergan Devon "*1324-yil mohi zul hijjaning yigirma sakkizlanchisi dushanba kunida*" yozib tugatgan. Jami 158 she'rga raqam qo'yilib ko'chirilgan. Tuzilishi va tashqi belgilariga ko'ra

O'zRFA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti Asosiy fondidagi 1122, 2033 raqamli qo'lyozmalarga juda o'xshash. Matn bir sahifada ikki ustun qilinib, har ustunda 3 baytdan, jami bir sahifada 6 bayt she'r ko'chirilgan.

Ro'yxat asosan g'azallar (1^b-118^a sahifalar)dan tashkil topgan bo'lib, g'azallar turkiy va fors-tojik tilida. Shuningdek, to'plamga ikkita varsoqi (ushbu varsoqilar keyinchalik sho'irning "Munisul-ushshoq" devoniga kiritilgan), 5 bandli bitta tarje'band ham kiritilgan. G'azallarning 10 ga yaqini fors-tojik tilida, qolganlari turkiy g'azallardir.

Qo'lyozma matni "*Bir ko'rsatib jilva birla jamoling, Qilding mani asru hayron dilbarim*" – deb boshlanuvchi varsoqi she'r bilan boshlanadi.

She'rlar fabrikaning rangli qog'oziga qora siyoh bilan nasta'liq xatida uch baytdan, bir sahifada jami 6 baytdan she'r ko'chirilgan. Matn tilla va havo rang chiziqlar bilan hoshiyalangan. Sahifaning chetlari qizil ramka bilan hoshiyalangan. Har bir g'azalning boshida qizil siyohda "لَزْغِ يَبْیَبْط" deb yozilib, raqam qo'yib ketilgan. Sahifalarda kotib paginatsiyasi (poygir) berilmagan.

Qo'lyozma quyidagi bayt bilan yakunlangan:

ارمن دغ وب صرری سچتی رگا افو اگنن یبیبط بچع ین
بیبتی بارن دغرخ رظن رورودبیت ی ری ادخ ینا یک

Qo'lyozma kolofonida ushbu kitobni Feruz farmoniga ko'ra Muhammad Sharif Devon ibn Ollobergan Devon "*ot yili 1324-yil mohi zul hijjaning 28chisi dushanba kuni yozib tamomlagan*"i haqidagi ma'lumot mavjud. Tahlillar mazkur qo'lyozma nisbatan avvalroq tuzilgani, to'plamdagi lirik asarlar keyinchalik sho'irning "Munisul-ushshoq" devoniga kiritilganini ko'rsatadi. Bundan mazkur 1159 raqamli qo'lyozma sho'irning ilk turkiy devoni "Munisul-ushshoq"ning tartib berilishida asosiy manba bo'lib xizmat qilgan. Garchi shu paytgacha "Tuhfatu-s-sulton" devoni Ahmad Tabibiyning birinchi turkiy devoni [G'anixov 1978, 13] sifatida qayd etilib kelgan bo'lsa-da, kuzatuvlar sho'irning ilk turkiy devoni "Munisul-ushshoq" ekanini tasdiqlaydi. Demak, Tabibiy "Munisul-ushshoq" devonining tartib berilishida O'zRFA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti Asosiy fondidagi 1159 raqamli qo'lyozma asos bo'lib xizmat qilgan.

243 raqamli qo'lyozma

O'zRFA Davlat adabiyot muzeyida ham Ahmad Tabibiy lirik asarlari jamlangan bir qo'lyozma bayoz mavjud. Qo'lyozma jami 184 sahifadan iborat. Bu bayozda sho'irning 200 ta g'azali alfavit ketma-ketligida ko'chirilgan. Qo'lyozma bayoz matni 1^b sahifadan boshlangan. Har bir g'azalning boshida qizil siyohda "لَزْغِ يَبْیَبْط" deb yozilib, raqam

qo'yib ketilgan. Matn fabrikaning rangsiz va rangli qog'oziga qora siyoh bilan nasta'liq xatida 3 baytdan, ikki ustunda, jami bir sahifada 6 baytdan she'r ko'chirilgan. Matn jadval ichiga olinmagan. Har bir sahifaning yuqori markazida kotib sahifalagan raqamlar qo'yilgan. To'plamning so'nggi sahifasida ko'k siyohda: "Bu kitobni o'z institutimiz O'zbekiston akademiyasining Adabiyot institutiga taqdim qilaman. G'afur G'ulom. 26/9.57.", degan qayd mavjud.

184* sahifada kitobning yozilish sababi va kotib haqida ma'lumot bor.

Kolofonda ushbu kitobni Feruz farmoniga ko'ra "Ushbu bayozni Muhammad Sharif Devon ibn Ollobergan Devon qo'y yili 1325 - yil safar oyining o'n to'rtlanchisi panjshanba kuni" yozib tamomlagani haqida

Qora rangdagi uchta bo'rtmali qattiq muqovali kitob. Bo'rtmalar yashil rangda. Chetlari o'yma naqshlar bilan bezatilgan. Qo'lyozma o'lchami 21,5x14.

Mazkur qo'lyozma bayoz quyidagi matla' bilan boshlanadi:

روتيك روليک ان چر غيشاب سميک ارا رده

روتيك روليک افصن مضيک يبيک گننوم ده مگيلگونک

(*Dahraro kimsa boshig'a ranji ano kelur-ketur, Ko'ngliga ham muning kibi fayzu safo kelur-ketur*).

Qo'lyozmaning oxiri esa:

اراقشع ميک غيلراميب ارا مرغ يبيبط کيچ نیس

نوگ وب رودنارد مگيدرد يشيک مگزوا يبل لعل

(*Sen chek, Tabibiy, g'am aro bemorlig'kim ishq aro, La'li labi o'zga kishi dardiga darmondur bu kun*) - maqta'si bilan yakunlangan. Kolofondan oldin kotib tomonidan yozilgan quyidagi she'riy matn berilgan:

مرد غبط اعد دن اوخ يک ره

مراک هنگ کدنم نک يکن از

مازي ال ييادخ قيفوتتب دش

مايت هبنش چن پزور تهاباتک ني

(*Bu kitobni har kimki o'qisa, undan duo umidvorman, Negaki, men bir gunohkor bandaman, Doimo bedor bo'gan Xudo tavfiqi birla, Bu kitob payshanba kuni yakunlandi*). Qo'lyozma kolofoni esa quyidagicha:

ناغرداهب ميحر دمحم ديس ينعا نم حولا مضيخ ناحيسللاظ

وبشوا طيب يزل يلاخ نامرف گنن هتکوش و هتلود مد ينات

نگريب طلال نبا ناويد فيرش دمحم ريقرح لاري قف ين ضايب

نوا گنن ييأ رفصن 1325 يلى ييوق قفاوم يوحرم ناويد

يدروکتى غمايتا بيزاي ينوک هبنش چنپ يسي چنلشروت

Mazkur bayozdagi g'azallar to'liq holda shoirning "Hayratu-l-

ushshoq" devoniga ham kiritilgan. Ushbu bayoz xronologiyaga ko'ra ilgariroq tuzilgan bo'lib, u shoirning "Hayratu-l-ushshoq" devoniga kiritilgan.

Xiva "Ichan qal'a" davlat muzey-qo'riqxonasi fondidagi 5894/1 raqamli manbada ham "Hayratu-l-ushshoq" devonidagi 28 ta g'azal jamlangan.

Qo'lyozma faqat g'azallardan tarkib topgan bo'lib, unda saroy shoirlari g'azallari ko'chirilgan. To'plamda jami 177 ta g'azal mavjud, ular Tabibiy, Mirzo, Rog'ib, G'ulomiy, Nadimiy, Avaz, Umidiy, Ojiz, Devoni, Mutrib, Bayoni, Xodim, Shinosiy, Chokar, Asad, Doiy, Oqil, Inoyat, G'oziy, Xayoliy, Niyoziy kabi shoirlarning g'azallaridir. Ushbu to'plam Feruz farmoniga ko'ra, 1325 (1907) - yilda Muhammad Ya'qub Devon tomonidan ko'chirilgan. Ushbu manbadagi g'azallar ham Tabibiyning "Hayratu-l-ushshoq" devonining tuzilishida manba bo'lib xizmat qilgan.

C-767 raqamli qo'lyozma

Ozərbaycan Milli Fanlar akademiyasi qo'lyozmalar instituti fondidagi C-767 raqamli qo'lyozma ikki qismdan iborat bo'lib, birinchi qism shoir qalamiga mansub forsiy she'rlardan, ikkinchi qism esa "Munisul-ushshoq" devoniga kirgan lirik asarlardan iborat. Qo'lyozmaning sifati past. She'rlar tartibsiz ko'chirilgan. Hoshiyalarda ham she'rlar ko'chirilgan. Ayrim sahifalar xiralashib qolgan. Bu qo'lyozmada kotib haqida ma'lumot uchramaydi. Shunga ko'ra, bu qo'lyozmaning kotibi shoirning o'zi bo'lishi mumkin.

Xulosa

Ahmad Tabibiy adabiy merosi manbalari hozirgi kunda O'zRFA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida, O'zRFA Davlat adabiyot muzeyida, Xivadagi "Ichan qal'a" davlat muzey-qo'riqxonasi fondida, shaxsiy arxivlarda hamda Ozərbaycan Milli Fanlar akademiyasi qo'lyozmalar instituti fondida saqlanmoqda. Ushbu fondlardagi shoir asarlari manbalarini *Tabibiy lirik asarlaridan tarkib topgan manbalar* va *XIX asr oxiri XX asr boshlari Xorazm adabiy muhiti shoirlari ijod namunalari to'plangan bayoz-to'plamlar* tarzida ikkiga bo'lib o'rganish mumkin.

Shoir devonlarini tartib berishda zamondoshlari tomonidan o'zining lirik she'rlari jamlangan to'plamlardan ijodiy foydalangan. Jumladan, O'zRFA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti Asosiy fondidagi 1122, 1123, 1129, 1148, 6949 raqamli, "Ichan qal'a" davlat muzey-qo'riqxonasi fondidagi 5894/4 raqamli qo'lyozmalar "Tuhfatu-s-sulton" devonining tartib berilishida asos vazifani o'tagan. Ushbu bayoz-to'plamlardagi lirik asarlar tuzilishi,

devon tartibiga o'xshash ketma-ketligi keyinchalik ularning devon tarzida jamlanganini ko'rsatadi. Qolaversa, mazkur qo'lyozmalarda-gi lirik asarlar shoirning turkiy devonlari – "Munisul-ushshoq"da ham, "Hayratul-ushshoq"da ham uchramaydi.

Tabibiyning birinchi turkiy devoni sifatida "Tuhfatu-s-sulton" devoni ko'rsatiladi. Xronologik va tuzilishiga ko'ra "Munisul-ushshoq" shoirning ilk devoni hisoblanadi. Ahmad Tabibiy "Tuhfatu-s-sulton" devoni qo'lyozmasi taqdiri noma'lum. Tahlillar Xiva "Ichan qal'a" davlat muzey-qo'riqxonasi fondidagi 5884/3 raqamli toshbosma manba "Tuhfatu-s-sulton" devonining bosma varianti ekani-ni va ushbu devon tartib berilgandan so'ng, o'sha yili toshbosmada bosilganini ko'rsatadi.

Adabiyotlar

Bobojon, Tarroh-Xodim. 2011. *Xorazm shoir va Navozandalari*.

Toshkent: Tafakkur qanoti.

Жабборов, Нурбой. 2019. *Ўзбек матншунослиги ва унда матн танқиди, илмий-танқидий матн истилоҳларининг ўрни. Ўзбек мумтоз адабиётини ўрганишнинг назарий ва манбавий асосла-ри. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари*. Тошкент: Mumtoz so'z.

Laffasiy. *Tazkira*. Qo'lyozma. O'zRFASHI, №9494.

Laffasiy. *Tazkira*. Qo'lyozma. O'zRFASHI, №11499.

Laffasiy. 1992. *Tazkirayi shuaro*. Urganch: Xorazm.

Қосимов, Бегали. 1983. *Излай-излай тоғаним*. Тошкент: Адаби-ёт ва санъат.

Salayeva, Munavvara. 1993. *Navoiy va Xorazm shoirlari*. Urganch: Xorazm.

Табибий, Аҳмад. 1968. *Танланган асарлар*. Тошкент: Бадий адабиёт.

Tabibiy, Ahmad. *Bayoz. G'azaliyoti Tabibiy. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №243.

Tabibiy, Ahmad. *Devon*. Toshbosma, O'zRFASHI, №8949.

Tabibiy, Ahmad. *Hayratul-oshiqin. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №3460.

Tabibiy, Ahmad. *Mazharul-ishtiyoq. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №7083.

Tabibiy, Ahmad. *Mir'otu-l-ishq. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №928.

Tabibiy, Ahmad. *Munisul-ushshoq. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №3460.

Tabibiy, Ahmad. *Muxammasoti majmuat ush-shuaroysi Feruzshohiy. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №1134.

Tabibiy, Ahmad. *Tazkira. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №1152, №5018.

- Tabibiy, Ahmad. *Vomiy va Azro. Qo'lyozma. O'zRFASHI*, №1243.
 Эркинов, Афтондил. 2017. *Алишер Навоий "Ҳазойин ул-маоний-си" ва унинг протодевори масаласи. "Алишер Навоий ва ХХI аср"*. Тошкент: Tamaddun.
 Yusupov, Yunus. *Xorazm shoirlari*. Toshkent. 1967.
 Ғанихўжаев, Фатхулла. 1978. *Аҳмад Табибий*. Тошкент: Фан.
 Hamidova, Mavjuda. 1994. *Alisher Navoiy "Saddi Iskandariy" dostonining ilmiy-tanqidiy matni va matniy tadqiqi. Filologiya fanlari doktori dissertatsiyasi*. Toshkent.

Genealogy of the Divan Manuscripts of Ahmad Tabibi

Abstrakt

In textology, the history of the text covers the processes that took place from the emergence of the artistic intention for the creation of a literary monument to its completion, while genealogy includes the process of gradual improvement of manuscripts, which is the basis for the creation of a perfect version of a literary monument takes.

Collections that are the basis for a perfect collection of a particular poet are called "proto-divan". The main condition of the "protodivan" is that an author himself participates in the process of compiling the lyrical heritage of a certain poet, bringing it to the state of a collection under the control of the author.

The article provides comments on the sources and divans of Tabibi.

Kalit so'zlar: *Akhmad, Tabibi, manuscript, devon, protodevon, genealogy, text, text history, collection.*

References

- Bobojon, Tarroh-Xodim. 2011. *Xorazm shoir va Navozandalari*. Toshkent: Tafakkur qanoti.
 Jabborov, Nurboy. 2019. *O'zbek matnshunosligi va unda matn tanqidi, ilmiy-tanqidiy matn istilohlarining o'rni. O'zbek mumtoz adabiyotini o'rganishning nazariy va manbaviy asoslari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari*. Toshkent.
 Laffasiy. *Tazkira. Qo'lyozma. O'zRFASHI*, №9494.
 Laffasiy. *Tazkira. Qo'lyozma. O'zRFASHI*, №11499.
 Laffasiy. 1992. *Tazkirayi shuaro*. Urganch: Xorazm.
 Matkarimova, Salomat. 2007. *Tabibiy – tazkiranavis. Filol.fan.nomz. dis...Toshkent*.
 Qosimov, Begali. 1983. *Izlay-izlay topganim*. Toshkent: Adabiyot va

san'at.

Qosimov, Begali va boshq. 2004. *Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti*. Toshkent:

Ma'naviyat.

Salayeva, Munavvara. 1993. *Navoiy va Xorazm shoirlari*. Urganch: Xorazm.

Tabibiy, Ahmad. 1968. *Tanlangan asarlar*. Toshkent: Badiiy adabiyot.

Tabibiy, Ahmad. *Bayoz. G'azaliyoti Tabibiy. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №243.

Tabibiy, Ahmad. *Devon*. Toshbosma, O'zRFASHI, №8949.

Tabibiy, Ahmad. *Hayratu-l-oshiqin. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №3460.

Tabibiy, Ahmad. *Mazharu-l-ishiyoq. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №7083.

Tabibiy, Ahmad. *Mir'otu-l-ishq. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №928.

Tabibiy, Ahmad. *Munisu-l-ushshoq. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №3460.

Tabibiy, Ahmad. *Muxammasoti majmuat ush-shuaroyi Feruzshohiy.*

Qo'lyozma. O'zRFASHI,

№1134.

Tabibiy, Ahmad. *Tazkira. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №1152, №5018.

Tabibiy, Ahmad. *Vomiq va Azro. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №1243.

Erkinov, Aftondil. 2017. *Alisher Navoiy "Xazoyin ul-maoniysi" va uning protodevoni masalasi. "Alisher Navoiy va XXI asr"*. Toshkent:

Tamaddun.

Yusupov, Yunus. 1967. *Xorazm shoirlari*. Toshkent.

G'anixo'jaev, Fatxulla. 1978. *Ahmad Tabibiy*. Toshkent: Fan.

Hamidova, Mavjuda. 1994. *Alisher Navoiy "Saddi Iskandariy" dostonining ilmiy-tanqidiy matni va matniy tadqiqi. Filologiya fanlari doktori dissertatsiyasi*. – Toshkent: Mumtoz so'z.